

Н.Г.Солонська
ЯКИМ ШЛЯХОМ ІТИ ДАЛІ ...

4 вересня 1911 р. в історичному центрі Києва біля Золотоверхого Михайлівського собору було відкрито пам'ятник княгині Ользі, яка першою серед правителів Київської Русі прийняла християнство [1,2,3,4]. Скульптурний чотирьохфігурний комплекс по праву вважається і першим в Європі пам'ятником слов'янським просвітителям Кирилу і Мефодію. Солонських братів зображено з Євангелієм, справа від княгині, зліва - Андрій Первозванний з хрестом у руці.

Скульптури Ольги, Кирила* і Мефодія виліпив І.П.Кавалерідзе. П.В.Сниткін збільшив фігуру Андрія Первозванного з малої форми до розміру композиції. Архітектор - В.М.Риков. Роботи велися під наглядом Ф.П.Балавенського [5].

Граціозний комплекс зачаровував святковістю, піднесеністю, шляхетністю, відбивав велич і могутність духу визначних історичних особистостей, втілених у камені (у київському музеї І.П.Кавалерідзе зберігається мала скульптура).

У 1920 р. фігуру Ольги було замінено скульптурним портретом Т.Г.Шевченка. Це - насмішка іуди над генієм великого Кобзаря, над історією українського народу.

Портрет поета було виконано Б.М. Кратком. До речі, доля і цієї, й другої скульптури Шевченка його роботи нещаслива. Обидві - не збереглися.

З об'єктивних, з першого погляду причин, а комплекс, виконаний з білого портландського цементу, мармурової кришки і річкового піску, спрямовувався до руйнації. У 1923 р., коли розпочалися погромні фальсифіковані процеси над інтелігенцією, над цвітом нації, пам'ятник було знищено. До сьогодні його не відновлено.

Залишилися лише фотографії скульптурного комплексу (зберігаються в різних джерелах ЦНБ).

Першою наважилася підняти голос на захист пам'ятника українська інтелігенція. Тривалий час то були марні спроби відновити справедливість. До питання щодо відбудови пам'ятника княгині

* 14 лютого виповнилося 1125 років від дня смерті Кирила (бл. 827-869), просвітителя слов'ян, одного з авторів слов'янської азбуки.

Ользі привертає увагу у своїх наукових статтях, книгах П.Т.Тронько, виступає з цього питання на лекціях, конференціях. Петро Тимофійович у ще дуже жорстокий час і для України, і для її культури свідомо на всіх рівнях підтримував Івана Петровича Кавалерідзе, на якому висів ярлик українського буржуазного націоналіста і ще безліч інших безглузких наклепів. Підкреслимо, що двадцять-тридцять років тому від українських учених, які захищали українську культуру, такі вчинки потребували неабиякої громадянської мужності, за них можна було поплатитися не тільки службовим положенням, а й взагалі позбутися можливості працювати в науці.

Нині питання про відродження першого в Україні пам'ятника просвіті піднімається і на державному рівні. Сподіваємося, що воно нарешті буде вирішено так, як це належить цивілізованій країні.

Повернемося до історії створення скульптурної групи. Наукових розвідок щодо цього питання по суті не існує. І це зрозуміло. Аналіз культури України капіталістичного періоду, відзнаки правителям, а саме так, на жаль, за радянських часів примітивно сприймалася особистість княгині Ольги, були не в пошані.

1911 р. - період, коли у тодішній московській імперії набирала сили капіталізм. Торкнувся він і її провінцій, зокрема України. Помітно поліпшилась економічна ситуація, організувався внутрішній і зовнішній ринок збуту, пожвавився грошовий ринок, дедалі більше розвивалася промисловість, зокрема цукрова. На тлі капіталістичного буму - селянські повстання, кризи, безробіття, посилення робітничого руху. Додайте до цього зростання опозиційних настроїв ліберально настроєної буржуазії та земств. «З метою заспокоєння та утихомирення народних «хвилювань» у центральних регіонах імперії нещадно експлуатуються околиці, зокрема Україна. Відчутно потерпав український культурний рух, що оживився на початку ХХ ст., - школи, преса, просвіта, культура, мистецтво» [6].

Але попри зростаючі утиски з боку російського уряду на терені української культури з'являються

● Л.М.Толстой. 1956.
Скульптор І.Кавалерідзе.

● Григорій Сковорода. 1946.
Скульптор І.Кавалерідзе.

● Проект пам'ятника
Т.Г.Шевченку в Ромнах. 1918.
Скульптор І.Кавалерідзе.

такі яскраві постаті як: Борис Грінченко, І.Карпенко-Карий, Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Володимир Винниченко, Микола Леонтович, Василь Стефаник, Архип Тесленко та ін. І влада не могла не рахуватися з цим упертим розбудовчим громадським усвідомленням.

На час створення пам'ятника княгині Ользі Київ являв собою визначний культурно-освітній центр. Було, зокрема, створено Товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва. Серед фундаторів видатні вчені: В.С.Іконников, М.В.Довнар-Запольський, В.В.Хвойка, мистецтвознавець А.В.Прахов. Організовано товариство київських художників (С.І.Світославський, М.К.Пимоненко, О.О.Мурашко, В.К.Менк та ін.) Діють виставки Товариства пересувних художників. Творчо міцніє та активізується діяльність київського відділення імператорського Військово-історичного товариства (засновано 21 лютого 1909 р.). Його члени - високоосвічені і прогресивно настроєні офіцери, видатні вчені, професори, викладачі учбових закладів такі як: В.С.Іконников, В.З.Завитневич, Ю.А.Кулаковський, М.В.Довнар-Запольський. Розпорядчий комітет очолив генерал-майор, автор багатьох наукових праць Д.П.Меншов, батько відомого українського історика Н.Д.Полонської-Василенко. До речі, в УРЕ (1979 р.) і навіть в «Енциклопедії українознавства» ці відомості чомусь залишилися поза увагою укладачів.

Згідно з уставом, товариство ставило собі на меті вивчення воєнно-історичного минулого народу, сприяння збереженню, відновленню і спорудженню воєнних пам'яток, охорону історичних пам'яток, створення бібліотеки *. Товариство прагне охопити своєю діяльністю не тільки пласт старовини Київського Придніпров'я, а й організовує різні дослідження, веде розкопки. «Вінцем цієї блискучої культурно-національної діяльності є, - писала газета «Киевлянин», - проект спорудження «Історичного шляху»¹. З огляду на завдання цієї організації, її склад, стає зрозумілим, чому саме у деяких членів виникла ця ідея².

* З цієї теми готується спеціальний матеріал.

¹ Киевлянин. - 1911. - N 36. - 5 февр.

² Центральної державний історичний архів (далі - ЦДА). - Ф. 1196, оп.1, стр.1.

Думка про спорудження пам'ятника не лишила байдужими прогресивно настроєну інтелігенцію, релігійні кола, місцеву владу, навіть імператора Миколу II. Втім, вирішивши підтримувати проект, кожний переслідував свою мету, як і кожний по-своєму розумів і патріотизм, і історію країни. До речі, крім кількох рядків мимохіть сказаної напівправди ніяких відомостей ані про сам «Історичний шлях», ані про пам'ятник княгині Ользі, що був складовою частиною цього проекту, в радянській літературі нема. Проте, аналіз цих і деяких інших питань, що піднімаються в даному матеріалі, виходять за межі даної журнальної статті.

Найбільше уваги (майже сторінка) приділено скульптурному комплексу в «Історії українського мистецтва» [7], у статті, присвяченій творчості І.П.Кавалерідзе, написаній трьома вельми шановними мистецтвознавцями і скульпторами. Помилки і неточності, яких вони припустилися (неправильно вказано навіть дату відкриття комплексу), пізніше, майже слово в слово, повторювалися і в інших роботах про І.П.Кавалерідзе.

Не можна не погодитися із дослідником О.Шумовим, який підкреслює, що творчість самого скульптора практично не вивчено. Матеріали про нього побудовано в оповідально-емоційному викладенні, в жанрі життєопису.

Для того, щоб нарешті встановити істину, наведемо цитату з [7] повністю і в подальшому нашому матеріалі порівнюватимемо висловлювання радянських дослідників з безперечними фактами, що містяться в архівах і в історичних документах: «Поки висловлювали різні пропозиції щодо проекту та обговорювали саму ідею створення пам'яток «Історичного шляху», Військово-історичне товариство організувало конкурс на проект пам'ятника Ользі. На цьому конкурсі першу премію одержав І.Кавалерідзе й зі скульптором П.Сниткіним розпочав роботу над пам'ятником.

У серпні 1911 р. пам'ятник Ользі відкрили. Він являв собою композицію заввишки дев'ять метрів. У центрі, на найвищому постаменті, була постать княгині. Праворуч від неї - дві постаті перших слов'янських просвітителів: Кирила і Мефодія, який тримав рукопис-абетку, ліворуч - постать Андрія Первозванного з патерицею в лівій руці і простягнутою вперед правицею. Постать Ольги і

групу Кирила і Мефодія ліпив І.Кавалерідзе.

За першим задумом скульптора, княгиня Ольга мала стояти, спираючись рукою на меч. Автор уявляв Ольгу державним діячем, видатною історичною особою, яка в розквіті своїх сил дбала про зміцнення і збереження Київської Русі. Проте Комітет у справах будівництва пам'ятників «Історичного шляху», до складу якого входили і представники реакційних кіл і церкви, запротестували проти такого трактування «святої Ольги премудрої». Кавалерідзе змушений був внести в композиційне вирішення постаті Ольги суттєві зміни й замінити меч на хрест. Піднявши праву руку на рівні грудей, княгиня ніби поклала її на хрест. Але й у такому вигляді постать Ольги залишилася величною за змістом і монументальною за формою в загальному комплексі пам'ятника. У постаті Ольги особливо помітне широке, вільне трактування форми, що згодом стало характерним для творів Кавалерідзе. Більша плавність скульптурних мас у групі «Кирило і Мефодій» нагадувала про школу, яку митець пройшов у Парижі.

Автори подають кілька посилок, зокрема, на газету «Рада». Неприємна «неточність» уже в першій фразі цієї цитати. Члени Товариства обнародували свою ідею тільки після детального, скрупульозного обговорення, після того, як було чітко визначено концепцію майбутнього скульптурного комплексу. Було створено комітет (усього 27 осіб) під головуванням Ф.Ф.Трепова, який провів з цього питання 13 засідань.

До комітету ввійшли відомі вчені, громадські та духовні діячі (і аж ніяк не реакційні), представники міської влади та ін. Було вироблено загальний план «Історичного шляху». Цей путь мали увінчати скульптури таких видатних діячів, як княгиня Ольга, віщий Олег, Святослав Ігорович, Володимир «Ясне сонечко», Ярослав Мудрий, Володимир Мономах. Надалі планувалися пам'ятники доісторичному Києву, Нестору-літописцю, велебному Феодосію, Миколі Святоші та ін., пізніше - Петру Могилі тощо. Усі найдрібніші деталі цих пам'ятників обговорювались у спеціальних комісіях (організаційній, історичній, будівельній)¹. В історичній комісії працювали професори В.Іконников, В.Завитневич, М.Довнар-Запольський, В.Ласкоронський.²

«Найбільш посильним проявом, - зазначалося на засіданні, що відбулося 7 травня 1911 р., - наших почуттів була б постановка ряду статуй на одній з найбільш людних вулиць з тим, щоб учень народної школи, перехожий, той, хто приїхав до Києва, могли б, проходячи мимо і читаючи написи на статуях воскресити у своїй пам'яті шкільні уроки історії...»³.

Місцем для розміщення композиції спочатку було визначено ділянку Бібіковського бульвару до перетину з Володимирською вулицею. Бажаний матеріал для виконання роботи - бронза (потім через матеріальні труднощі його виконали з цементу). Невеликі матеріальні можливості Товариства спричинили до того, що було вирішено покласти виготовлення пам'ятника не на окремих відомих майстрів, а на цілу установу. В даному разі - на Академію мистецтв. Статую повинні були виліпити її учні під керівництвом професорів, згідно з завданням, яке виробить Комітет. Отже, всеросійського конкурсу, як зазначено в «Історії українського мистецтва», через брак коштів, не було.

Комітет ретельно розробив завдання виконавцям щодо скульптурної композиції. Основна концепція належала М.В.Довнар-Запольському. Її було схвалено імператором. Микола II пожертвував на пам'ятник 10 тис. карбованців⁴. «Крім монаршого дару, надійшло ще пожертвування від О.М.Терещенка - 2000 крб.»⁵

24 січня 1911р. Комітет постановив спорудити пам'ятник святій Ользі у тому ж році на площі перед Михайлівським Золотоверхим собором (попереднє рішення щодо місця встановлення було змінено).

17 березня Київська міська дума прийняла рішення підтримати цю постанову Товариства.

Пам'ятник княгині Ользі викликав вельми бурхливе обговорення, яке перекинулося за межі наукового осередку в широкі кола вчених, інтелігенції, пресу (газети «Киевлянин», «Киевс-

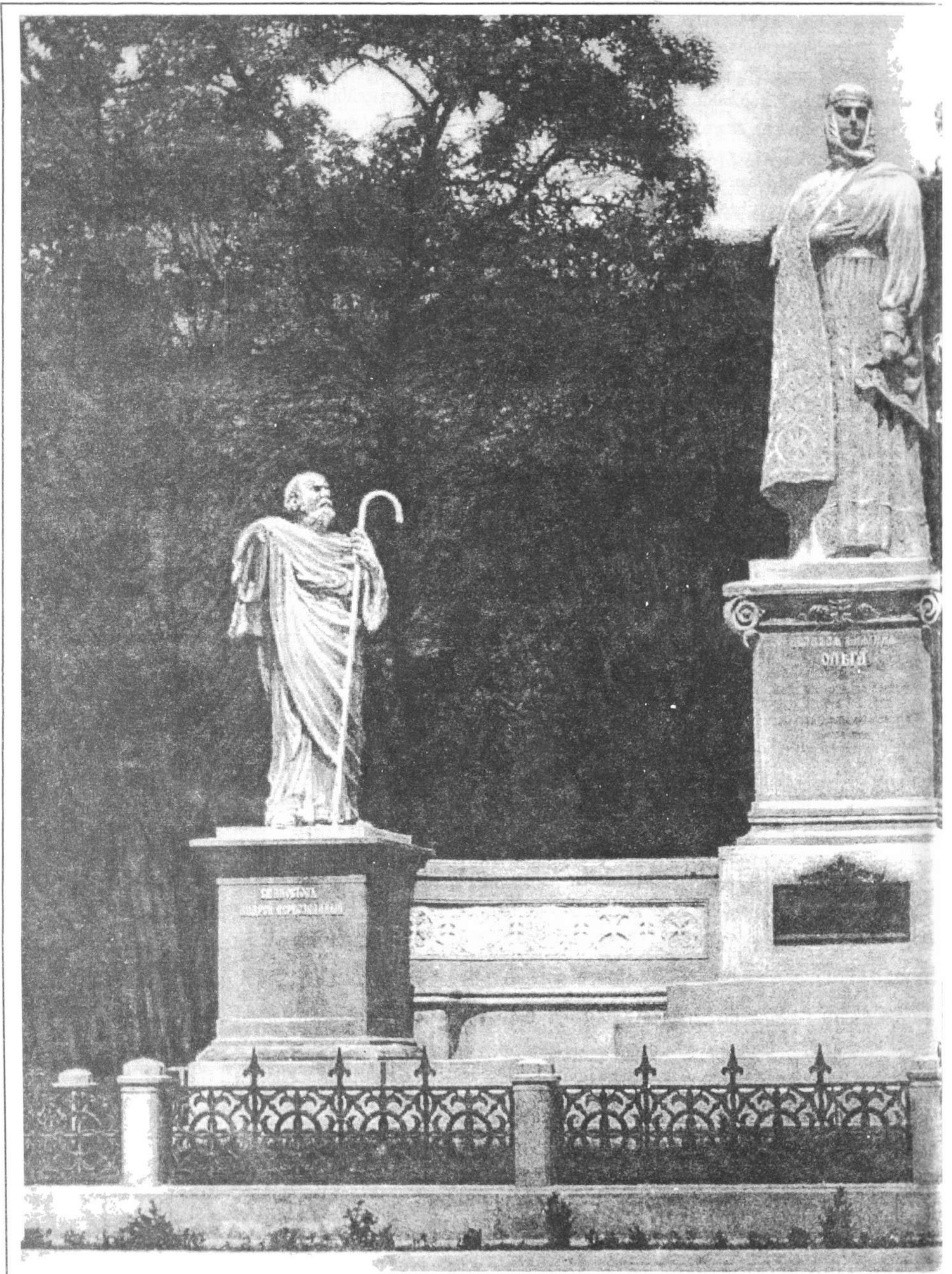
¹ ЦДА - Ф.1196, оп.1, спр.22.

² Там само, оп.1, од. зб. 24.

³ Там само, оп.1, спр.21.

⁴ Там само, оп.1, спр.22, ст.30 ».

⁵ Воєнно-історическпй вестник. - 1911. - N 5-6.

●
Київ. Пам'ятник
св. княгині Ользі. 1911
З альбому «Види Києва».
1912.

Скульптор І.Кавалерідзе.
З фондів ЦНБ.

кая мысль», «Рада» та ін. відбивають різні погляди, емоції навколо майбутньої споруди). Так, прочитавши протокол Товариства від 2 листопада 1910 р., знаменитий Олександр Бенуа без ентузіазму сприйняв ідею «Історичного шляху». Мовляв, подібне є в Німеччині... Дискусії точилися не тільки стосовно композиції, а й щодо значення Ольги в історії Київської Русі [4].

Нагадаємо: Ольга будувала храми і в пам'яті народній вона рівноапостольна. Вона всіляко сприяла запровадженню християнства, завдяки її великому впливу і вихованню її онук, Володимир, став хрестителем і просвітителем Русі. Й ми зобов'язані не просто вибором православ'я, а й тим, що завдяки зусиллям цієї мудрої жінки Київська Русь прилучилася до європейської культури.

Ольга княжувала з 945 по 969 рр., вона встановлювала «погости» і «данини». Якби не Ольга, то Русь була б стерта з лиця землі її ворогами.

Після вбитого Ігоря на престолі залишився малолітній Святослав. В управління вступила визначна жінка. Вона подавила відцентрові сили, зміцнила державу, зберегла її для сина. Ольга була людиною не тільки державного розуму, а й величезної волі.¹ Професор Голубинський вважав, що «вона була особою в даному випадку за своїм історичним прозрінням, яка випередила сучасників із вищого класу своєї Русі на десятиліття і яка залишилася майже незрозумілою на Русі за життя».

Ольга «держала сильною та зручною рукою державну систему і не дала їй ослабнути, ні розвалитися», налаждала дипломатичні відносини з двома найпотужнішими імперіями Європи, представниками культури Середньовіччя» [8].

Професор В.Ю.Данилевич наголошував, що в Іпатіївському і Лаврентіївському літописах майже нічого не сказано про державну діяльність правительки, однак там говориться, що вона перша від Русі ввійшла в царство небесне.

Яків Мніх (Іаков-мнихъ) теж віддавав їй хвалу тільки як святій. У Радзівілівському (Кенігсберзькому) літопису ХІУ ст. (у ньому, до речі, є 18 зображень св. Ольги) вона теж оточена тільки атрибутами християнства [9, 10].

Ну, а суперечки щодо походження Ольги не вщухають і донині. Останнє слово за істориками.

¹ Києвлітвін. - 1911. - N 90. - 31 марта.

Наведемо один із цікавих поглядів.

«Вчений, який надіслав мені листа, - пише А.Савенко¹, - вважає безперечним, що Ольга була болгарською княжною. Науковець покладається на думку архімандрита Леоніда, який знайшов у відкритому ним Володимирському літописі місце, де сказано: «Игоря - же жени въ Болгарехъ; взяла за него княжну именем Ольгу *».

Чому Святослав, - запитує літератор, член Товариства А.Савенко, - так наполегливо, так уперто прагнув завоювати Болгарію і стати її правителем? Чому він жертвує заради цього навіть інтересами Києва?.. Не можна пояснити собі цього тяжіння Святослава до Болгарії, не інакше як походженням матері з болгарських ханів. У давнину війни велися і народи підкорялися за династичними зазіханнями.

Анатолій Іванович Савенко повністю відкидає ту точку зору, що Ольга, мудра, вже на той час, коли її сватав Ігор, походила із закутини. «Як, - запитує автор, - у глухому Пскові, нікчемній новгородській колонії серед чуді, могла розвинути і набути освіту жінка, настільки мудра, з таким державним розумом, що вона не тільки правила народом, коли її син був недолітком, а й зуміла підтримувати бесіду з імператором і патріархом Візантії?»

Савенко продовжує: «Недавно завдяки обширним розкопкам, здійсненим російським археологічним інститутом у Константинополі на місці селища Абоби у Болгарії, що у підніжжя Балкан, особливо завдяки знахідкам поблизу селища Чатомара камня з написом, що належить до 822 р., вдалося цілком точно встановити, що Плесков (Плісков) був розташований саме на місці нинішнього селища Абоби, і що він був столицею болгарського ханства <...> Отже, слова Володимирського літописця «Игоря-же жени(Олець) в Болгарехъ» зовсім не суперечать словам «Повести временных лет» Нестора «и приведи собъ жену отъ Пльскова, именемъ Ольгу».

Ольга, - стверджує А.Савенко, - болгарська княжна з Плескова, де грецька мова була поширена (всі написи, знайдені в Абобі, зроблені цією мовою), і де добре були знайомі з християнством.

¹ Києвлітвін. - 1911. - N 36. - 5 февр.

* Пізніше про цей факт пише Н.Полонська-Василецька.

Що ж, ще одна загадка, а, може, й розгадка...

Безперечно одне - княгиня Ольга була видатною історичною особою, що заслуговувала і заслуговує на шану і пам'ять.

Після довгих дебатів у Товаристві претендентам на створення пам'ятника нарешті було видане конкретне завдання, підтримане на найвищому рівні. Отже, твердження мистецтвознавців [7], що І.П.Кавалерідзе пропонував зобразити Ольгу не так, як було запропоновано - безпідставні. Хоч, ймовірно, і у нього була своя точка зору, дещо відмінна від офіційної. Однак, на нашу думку, попри молодість скульптор не міг не розуміти, що з імператором не сперечаються.

Ситуацію із створенням пам'ятника він описує в автобіографічній повісті «Прокажений Іван»¹, яку Іван Петрович готував до друку наприкінці 70-х. По-перше, треба зважувати на те, що планувався художній твір, отже, ніхто не може закинути його авторові щодо певної вигадки, а по-друге, то були роки так званого «застою», коли Кавалерідзе, котрий пройшов через тортури цькувань, не міг написати всієї правди². Отже, деякі моменти, які, до речі, суперечать історичним фактам і архівним документам, сьогодні треба розглядати через критичну призму. До речі, і особливих творчих змагів, про котрі дехто пише, як таких, не було. Спочатку на розсуд Комісії (а не Комітету, як в «Історії українського мистецтва») було представлено сім скульптурних проектів - їх було відхилено. Потім - ще два: професора Балавенського і Кавалерідзе. Вибрано, з деякими незначними поправками, модель, представлену молодим митцем. Можна порівняти ці проекти, розкривши сторінки «Звіту Київського відділу імператорського Російського Військово-історичного Товариства»³. Тут подано (в деталях) обидві моделі: естетична перевага і творчий злет роботи Кавалерідзе безперечні.

Про конкурс Івану Петровичу, який тільки-но після навчання приїхав із Парижа, сповістив його дядько С.А.Мазаракі. До засідання Комісії залишалося чотири (!) дні. Даруйте, як у такий короткий термін можна було виробити свою власну

¹ Центральної Державної архів-музей літератури і мистецтва України. - Ф.442, оп.2, стр.16.

² Комсомольское знамя. - 1974. - 14 впр.

³ Военно-исторический вестник. - 1911. - N 5-6.

грунтовну концепцію щодо бачення особистості княгині, що пишуть деякі мистецтвознавці... «Серце моє тремтить. Ноги не знають спокою, - згадує Кавалерідзе ті хвилюючі часи. - Вхожу в Софію Київську і гробниця Ярослава Мудрого, гробниця княгині Ольги. Непорушна стіна. Найвеличніше з найвеличніших мистецтв Візантії. Мозаїка. Фреска»¹.

Різку суперечку молодого Кавалерідзе із самим митрополитом Флавіаном, яка відбулася нібито щодо зображення княгині (майстер зобразив її спочатку з мечем, а пізніше, за порадою Товариства, вніс корективи), гадаю, трохи збільшені. Знов-таки робитимемо скидку на час, коли Іван Петрович писав свої спогади. Навряд чи вишукано вихована людина дворянського походження, а таким Кавалерідзе був до останніх днів життя, міг дозволити собі неповажний тон до високої сановної особи, ще й старшої за віком.

Меч. Войовничість Ольги... Це аж ніяк не відповідає істині. Вже і на той час було чимало глибоких наукових досліджень з історії Київської Русі. Саме з цього виходили члени Товариства, ставлячи завдання перед скульпторами.

Н.Полонська-Василенко пише: «Протягом 20 років правила Ольга державою мирно й тихо. І рівень Київської Русі як держави був настільки високий, що в добу панування фізичної сили панували розум і душевна краса». [8]

Мабуть, то веління долі, що Іван Петрович працював згідно із чітким замовленням (так, нагадаємо, писали найвидатніші майстри живопису, музики, ліплення). І, на нашу думку, не варто приписувати митцю того, чого не було і не могло бути. У 1911 р. Кавалерідзе виповнилося всього 24 роки. Він не міг мати у такому віці глибокого масивного інформаційного набуття, всебічних історичних знань, розуміння людської психології, що мали видатні вчені, які входили у Комітети, і чого вимагало виконання пам'ятника. Все це прийшло з роками. Тоді то було геніальне натхнення: Скульптор талановито відтворив, керуючись власною художньою інтуїцією, і узагальнив у скульптурі цілий комплекс складових: історію і культуру народу, значимість образів. Український народ

¹ Центральної Державної архів-музей літератури і мистецтва України. - Ф.442, оп.2, стр.16.

може пишатися тим, що на колишній Михайлівській площі, біля колишнього Золотоверхого красеня колись стояв чудовий пам'ятник - перший у Європі і в Російській імперії пам'ятник слов'янській просвіті.

Тепер трохи детальніше про саму композицію. Зліва від княгині зображений Андрій Первозванний з хрестом в руці, а не патерицею, що читаємо в «Історії українського мистецтва». З іменем Андрія Первозванного (перший покликаний Христом (Євангеліє від Івана, гл. I, 40) і візантійська, і українська церква пов'язують початки свого християнства. В найстарішому, Лаврентіївському літопису (1377), є оповідання, як апостол плив Дніпром. «Чи бачите ви гори он ті? На горах тих засяє ласка Божа; тут постане місто велике, й Бог побудує багато церков». І зійшов Андрій на ті гори, поблагословив їх, поставив хреста і, помолившись Богу, зліз з гори тієї, а тут пізніше постав Київ». Апостол тримає у руках хрест. Ольга, яка хрестилася до офіційного хрещення Русі, теж зображена з хрестом. Йдеться, про хрест, який княгиня привезла з Константинополя.

Справа від фігури Ольги - солунські брати. «На час правління Аскольда припадає проповідь св. братів Кирила та Мефодія. З їх життя виходить, що проповідували вони в Криму, де знайшли Євангеліє та Псалтир, написаний «руськими» письментами, і християнина, який розмовляв руською мовою. На основі цих «письмен» св. Кирило уклав «глаголичне» письмо і переклав Євангеліє на слов'янську мову. Це мало бути 848 року». Кирило і Мефодій тримають Євангеліє (не рукопис абетки, як сказано в «Історії українського мистецтва»). Євангеліє - «благовіщення», тобто, радісна, блага вість. Тобто, з добрими вістями прийшов на нашу землю Андрій Первозванний, з добром, просвітньою місією прийшли на неї солунські брати. Євангеліє містить у собі чотири оповідання чотирьох авторів (ансамбль має теж чотири фігури) про життя і вчення Христа. До речі, до відкриття пам'ятника було приурочено вихід у світ добре оформленої книги В. Пархоменка «Древнерусская княгиня святая равноапостольная Ольга», дослідження про місце хрещення Ольги.

На п'єдесталі викарбувано: «Великая княгиня Ольга», нижче: «Си первое вниде в царство небес-

ное от Руси, сію бо хвалять Рустіє сынове, аки начальницею». На бронзовій дошці напис: «Дар Государя Императора городу Киеву». Лѣта отъ Р.Х.1911.»

Під фігурою Андрія Первозванного: «Видители горы сія? Яка на сих горах возсіяет благодать Божія.» (Про написи в «Історії українського мистецтва взагалі не згадується).

В образі княгині Кавалерідзе зумів передати не тільки ментальність давньоруського народу, узагальнити розуміння поняття жінки-матері, але й відобразив історичні витoki самої християнської культури ліплення, що, як відомо, сягає своїми коріннями у Візантію і Болгарію. Нагадаємо, що до середини XI ст. українська церква була залежною від Охридської митрополії і всі різновиди християнського культу, отже - і мистецтво - прийшло до нас із Болгарії. Приміром тому різьблені плити, що було знайдено в різних куточках старого Києва, зокрема біля Михайлівського Золотоверхого собору. Пам'ятник органічно вписався в цей куточок міста (пропонувалися й інші місця. Приміром, на думку професора І.А.Линниченка, постамент краще було поставити в садибі Петровського на Подолі) [11].

Пам'ятник просвітителям було відкрито в скромній, як зазначалося в київських газетах, але урочистій обстановці 4 вересня 1911 р. (а не в серпні, як помилково зазначається в [7]). У газеті «Рада», на яку посилаються автори статті про Кавалерідзе, за N 201 від 6 вересня 1911 р. у невеликій замітці зазначається: «На святі посвячення пам'ятника св. Ольги, що одбулося в неділю (тобто 4), в 10 г. ранку, Його Величество (йдеться про імператора Миколу II, який саме в ті дні приїхав у Київ на урочистості, присвячені відкриттю пам'ятника Олександрю II) не зволив бути... (Цар віддав перевагу відвідинам гімназії св. Ольги та іншим просвітнім установам).

На відкриття прибули начальник Південно-західного краю генерал-ад'ютант Ф.Ф.Трепов, командуючий військами київського військового округу генерал-ад'ютант М.І.Іванов, начальник Південно-західної залізниці К.С.Немешаєв, шталмейстер С.І.Назимов, міський голова І.Н.Дьяков та ін. Було відслужено подячний молебень.

Для Кавалерідзе робота над пам'ятником, без-

перечно, була мистецькою сходинкою, перемогою, яка надихнула його на нові творчі сходження. Все своє життя майстер втілював ідею «Історичного шляху» свого народу, запропоновану Військово-історичним товариством. Свідчення цього - малі і великі скульптури, вишплені митцем. Великі - ті, що, на щастя, вдалося спорудити в містах і селищах України. Малі, що, на жаль, не вдалося, які ще чекають на свій час, а разом з ними й ті, що були зруйновані за наказом ЦК Компартії України, деякі буквально за одну ніч.

Іван Петрович народився на Полтавщині 14 квітня 1887 р. в селянській родині. Дід по батьківській лінії за походженням - грузин. Мати - українка. Вчився в Київському художньому училищі, в Петербурзькій академії мистецтв, у Парижі в приватній студії Н.Аронсона [12, 13, 14].

Працював Кавалерідзе і як кінорежисер. І вписав своєю творчістю цікаву сторінку в українське кіномистецтво. Фільми «Злива», «Перекоп», «Штурмові ночі», «Коліївщина», «Прометей», «Запорожець за Дунаєм», «Григорій Сковорода», «Наталка Полтавка» - це теж свідчення просвітницької місії художника, «Історичний шлях» уже в кінематографі [14, 15]. Кавалерідзе - автор п'єс, які побачили сцени різних українських театрів, статей, повістей. [15, 16]

На якийсь час він ніби віддалявся від ліплення і повертався до нього ще змужнілішим майстром. З'явилися «Скіф на коні», «Мільйон років»,

пам'ятна стела в бібліотеці Софійського собору, пам'ятники Т.Шевченку, Г.Сковороді, Ф.Шаліпину, А.Бучмі, Лесі Українці, М.Гоголю, М.Мусоргському, портрети академіків І.Павлова, М.Стражеско та ін. Усього - понад 100 робіт [13, 14].

І.П.Кавалерідзе ми сміливо можемо назвати скульптором-просвітителем. Він прожив довге і прекрасне життя. До останніх днів зберіг ясність мислення, розум могутнього творця з великої літери. На 91-му році він розробляв плани щодо паркової культури, мріяв, щоб у Києві всюди били фонтани. На столі у робочому кабінеті Івана Петровича завжди стояв, виконаний в малих формах, пам'ятник просвітителям. Він заповідав нам довести справу до кінця.

ЦНБ приєднує свій голос до ідеї відновлення ансамблю і закликає всі бібліотеки України підтримати цю акцію морально, і за можливості, матеріально. Розрахунковий рахунок меморіального фонду на відновлення «Пам'ятника просвіті» просимо надсилати на адресу: 700805 у Подільському філіалі АБ «ІНКО» м.Києва, МФО 321400.

Що ж до місця спорудження пам'ятника, то ми пропонуємо поставити його поруч із ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН України, скарбницею знань, духовності, осередком просвіти, як стоїть у Болгарії (про що йшлося у попередньому матеріалі) пам'ятник слов'янським просвітителям Кирилу і Мефодію біля Софійської Народної бібліотеки.

1. Огієнко І.І. Українська церква. - К.: Україна, 1993.-283 с.
2. Огієнко І.І. Українська культура. - К.: Абрис, 1991. - 273 с.
3. Висоцький С.О. Клягиня Ольга і Анна Ярославна - славні жінки Київської Русі. - К.: Наук. думка. - 1991. - 102 с.
4. Висоцький С.А. Светские фрески Софиевского собора в Киеве. - К.: Наук. думка. - 1989. - 209 с.
5. Українська культура / Лекції за ред. Дм.Антоновича. - К.: Либідь. - 1993.- 588 с.
6. Горський М. Україна в епоху капіталізму, 1926.
7. Історія українського мистецтва. - В 6 т. Т.4, кн.2. - К.: Гол. ред. УРЕ, 1970. - С.77.
8. Полонська-Василенко ІІ. Історія України - К.: Либідь. - Т.1. - 1992.

9. Полный православный энциклопедический словарь. («1912») - В 2-х т.
10. Радзивилловская, или Кенигсбергская летопись. - Спб, 1902.
11. Исторический путь и музей Киева. Проф. И.А.Линищенко, Одесса. - 1912.
12. Зинич С.Г., Капельгородська Н.М. Іван Кавалерідзе. - К., 1971.
13. Капельгородська Н.М. Іван Кавалерідзе. - К., 1971.
14. Німенко Н. Кавалерідзе - скульптор. - К., 1967.
15. Linhart. I.Kavaleridze a tri obdobi jeho filmove tvorby. - Praha, 1962.
16. Юрнев Р. Краткая история советского кино. - М: Знание, 1967.

Сниткін Петро Володимирович (1891-1943), скульптор, учень Ф.П.Балавенського, брав участь у створенні семи барельєфів на тему « Похід Фріни » на колишньому будинку інженера Ф.Усерліса на Музейному провулку.

Риков Валеріан Микитович (1874-1942). Архітектор. Йому належить проєкт будівлі старого іподрому, кінофабрики (тепер - кіностудії ім. О.П.Довженка) та багатьох громадських і житлових споруд у Києві.

Балавенський Федір Петрович (1864-1943). Скульптор. Твори - погруддя Шевченка, Куліша, пам'ятник Котляревському в Харкові, надгробок Котляревського на харківському кладовищі, алегорії «Життя», «Милосердя» тощо.

Тронько Петро Тимофійович (нар. у 1915 р.). Академік АН України. Історик. Голова головної редакції 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР», один з авторів 3-томної праці «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 рр.» та інших фундаментальних праць.

Іконников Володимир Степанович (1841-1923). Видатний історик. Академік Петербурзької Академії наук, академік АН України (з 1920 р.). Автор багатьох праць з історіографії, джерелознавства, історії науки, культури і суспільно-політичних рухів у Росії і в Україні [УРЕ]

Завитневич Володимир Зиновійович (1853-1927), історик і археолог, заслужений професор Київської Духовної Академії. Автор праць «Владимир Святой как политический деятель», «К вопросу о выработке критерия для классификации курганов по типам», про князів Святослава і Володимира Великого та ін.

Кулаковський Юліан Андрійович (1855-1919). Історик, археолог. Професор Київського університету. Праці: «Минуле Тавриди»,

«Історія Візантії», «Алани за відомостями класичних і візантійських письменників» та ін.

Довнар-Запольський Митрофан Вікторович (1867-1934). Історик. Етнограф. Професор Київського університету (учень В.Б.Антоновича). Автор численних праць, зокрема «Очерки по организации западно-русского крестьянства в 16 в.», «Исторические взгляды В.Б.Антоновича», «Государственное хозяйство великого княжества Литовского при Ягеллонах».

Іаков-мних - біографічних відомостей щодо нього нема. Існують тільки припущення, що це або: 1) монах (мних) Києво-Печерського монастиря, сучасник велебного Феодосія Печерського або 2) чернець Іаков, духівник великого князя Ізяслава Ярославовича. Іаков-мних - перший руський письменник, історіограф, що написав дві оповіді про рівноапостольних Володимира та Ольгу і святих мучеників Бориса та Гліба. Зміст першої оповіді становлять: промова про навчання Володимира хреститися, промова про саме хрещення, похвала Володимирі як хрестителю Русі і вставочна похвала Ользі ... (Полный православный богословский энциклопедический словарь - (1912 г.). - В 2-х т., Т.1. - С.1007-1008.

Пархоменко Володимир Олександрович (1880-1942) - викладач Полтавської духовної семінарії, історик, згодом доцент Київського університету (з 1918 р.)

Лінниченко Іван Андрійович (1857-1926) - професор Новоросійського (Одеського) університету, учень В.Б.Антоновича.

Данилевич Василь Юхимович (1872-1935) - історик і археолог, учень В.Б.Антоновича, екстраординарний професор Київського університету, член Археологічної комісії ВУАН.

Ф.П.Погребенник

«АЗБУКОВНИК» БОГДАНА РОМАНЕНЧУКА

Серед багатьох енциклопедично-довідкових видань, що з'явилися за кордоном українською мовою в післявоєнний період, масштабною за задумом, багатю за охопленням матеріалу є енциклопедія української літератури «Азбуковник». Вона видавалася протягом 1966 - 1973 рр. заходами бібліографа й літературного критика, професора Богдана Романенчука. Була розрахована на три томи. З'явилося лише два. Смерть автора увірвала його працю над третім, в основному завершеним, томом. У першому томі (А - Б) - 472 сторінки великого формату, в другому (В - Г) - 536. Згідно з виробленими принципами, «Азбуковник» має енциклопедично-довідково-інформативний характер, містить (в алфавітному порядку) статті-

персоналії, статті з питань теорії та історії літератури, про різні літературні течії і напрями, довідкові матеріали про періодичні видання тощо. Важливим компонентом «Азбуковника» є широка бібліографія, якою супроводжуються статті про письменників, періодичні видання, літературні терміни та ін.

Треба віддати належне великим творчим зусиллям, широкій ерудиції автора, який зумів подати добротну науково-довідкову інформацію про літературний процес в Україні та за її межами від його початку до кінця 70-х років цього століття, увів у літературний обіг не лише провідні літературні постаті, а й рядові, охопив основні літературні течії, напрями, літературні видання, супроводивши їх більш чи менш виваженими характеристи-